

نقش زنان فعال حوزه فرش در توسعه گردشگری روستایی

ربابه تقی‌زاده بروجنی^۱

دانشگاه حضرت معصومه (س) [Email:r.taghizade@hmu.ac.ir](mailto:r.taghizade@hmu.ac.ir)

چکیده

صنایع دستی به خصوص فرش - شاخص‌ترین هنر - صنعت ایرانی - به عنوان یک کارآفرینی پایدار در حوزه گردشگری روستایی از پتانسیل‌های ویژه‌ای برخوردار است. از آنجایی که فعالیت در این حوزه نقش مؤثری در توانمندسازی اقتصادی - اجتماعی زنان روستایی دارد، در این پژوهش با ذکر قابلیت‌های فرش دست‌باف ایرانی بر آنیم تا با توانمندسازی زنان روستایی به منظور ارائه خدمات مطلوب در حوزه گردشگری به توسعه گردشگری روستایی با استفاده از هنر - صنعت فرش بپردازیم. این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و به روش توصیفی ارائه شده است. در این راستا راهکارهایی برای توسعه گردشگری روستایی با نگاهی به نقش هنر - صنعت فرش و مشارکت زنان به عنوان رکن اصلی این صنعت ارائه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: گردشگری، صنایع دستی، زن، توسعه.

---

۱. مرئی فرش.

۱- مقدمه

کلمه «Tour» از واژه لاتین «Tornare» و واژه یونانی «Tornos» مشتق شده است که به معنی چرخ یا دایره یا حرکت به دور یک نقطه مرکزی استفاده می‌شده است. به لحاظ اینکه خاصیت اصلی چنین حرکتی، بازگشت به نقطه آغازین حرکت است، واژه «Tour» نشان‌دهنده یک سفر رفت و برگشتی هست. پسوند «ism» نیز به معنی اقدام یا جریان هست. در نتیجه، واژه «Tourism» به معنی سفر یک فرد به مکانی دیگر و بازگشت وی به نقطه آغازین سفر را گردشگری می‌توان نامید. سازمان جهانی گردشگری در سال ۱۹۹۱ در کنفرانس بین‌المللی آمار مسافرت و گردشگری در اوتاوا کانادا گردشگری را چنین تعریف کرد: گردشگری، فعالیت‌های افرادی را شامل می‌شود که برای نه بیش از یک سال متوالی و به منظور تفریح، تجارت و سایر اهداف به مکان‌های خارج از محیط‌زیست معمول خود مسافرت می‌کنند و اقامت می‌گزینند (آخوندزاده، ۱۳۹۲: ۳).

صنعت گردشگری در بسیاری از کشورهای جهان به عنوان یک منبع درآمد پایدار محسوب می‌شود که این امر علاوه بر تأثیر مثبت خود در اقتصاد کشورها، به عنوان یک عامل مهم و مؤثر اشتغال‌زا و رفع محرومیت به‌شمار می‌رود. این صنعت دارای آثار اقتصادی گسترده‌ای است، افزایش اشتغال و تنوع فعالیت‌های اقتصادی، کاهش بیکاری و ایجاد اشتغال برای مردم کم‌درآمد، ارتقای سطح زندگی مردم، بهبود زیرساخت‌ها و امکانات موجود از مهم‌ترین تأثیرات مثبت اقتصادی توسعه گردشگری به‌شمار می‌روند (نرگسی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۲). گردشگری به انواع مختلفی نظیر گردشگری روستایی، شهری، ورزشی، طبیعت‌گردی و... دسته‌بندی می‌شود که روی صحبت ما در این مقاله با گردشگری از نوع روستایی است.

۲- گردشگری روستایی

محققی به نام لان (Lane) در سال ۱۹۹۴ گردشگری روستایی را این‌طور تعریف کرد: «گردشگری روستایی عبارت است از فعالیت‌های توریستی که در روستا صورت می‌پذیرد». این تعریف در نظر اول ساده به نظر می‌رسد، اما با نگاهی دقیق‌تر درمی‌یابیم که در تعریف فوق بعضی واژه‌ها باید تحلیل شوند. به‌طور مثال محدوده و نوع فعالیت‌های توریستی در روستا باید مشخص گردد. حوزه فعالیت‌های گردشگری در روستا عبارت‌اند از: گشت‌وگذار، فعالیت‌های آبی، فعالیت‌های هوایی، فعالیت‌های زمینی، فعالیت‌های ورزشی، فعالیت‌های اکتشافی، فعالیت‌های فرهنگی، دوره‌های یادگیری مهارت (فرجی راد، ۱۳۸۸: ۶۹).

گردشگری روستایی بخشی از گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد است که می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد کرد. از آنجایی که زندگی ساکنان روستایی به نحوی متأثر از این پیامد مهم سود آورد است، می‌توان گردشگری روستایی را یک نوع صنعت تعریف کرد. با توجه به ویژگی بارز گردشگری روستایی می‌توان آن را به‌مثابه یکی از مردمی‌ترین اشکال گردشگری نامید، چراکه این صنعت، از یک‌سو به رشد اقتصادی و تنوع فعالیت‌های روستایی و از سوی دیگر، با جذب مازاد نیروی انسانی، به ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان روستایی کمک می‌کند و بدین ترتیب، فرصتی برای توسعه همه‌جانبه قلمداد می‌شود (دیوسالار، ۱۳۹۵: ۱۶۵).

امروزه گردشگری روستایی در مناطق توریستی اهمیت ویژه‌ای یافته و توسعه این نوع گردشگری وسیله‌ای برای رفاه جوامع محلی تلقی می‌شود. بررسی‌های درک حال و رابرت در زمینه گردشگری روستایی نشان می‌دهد که گردشگری در مناطق روستایی ۱۰ تا ۲۰ درصد تمامی فعالیت‌های جهانگردی را شامل می‌شود. در کشور جمهوری اسلامی ایران نیز علی‌رغم اینکه دارای تنوع جاذبه‌های روستایی است و ۳۶۵ روستای هدف گردشگری مشخص شده است، اما تا کنون به دلایل متعددی نتوانسته به جایگاه شایسته در صنعت توریسم دست یابد، لذا توسعه گردشگری روستایی در ایران یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر بوده و بایستی با رعایت همه امکانات و منابع موجود، بررسی و راهکارهای عملی ارائه گردد (مرکز مطالعات خلیج فارس).

۳- فرش: جاذبه گردشگری روستایی

از بخش‌های مهم اقتصادی و فرهنگی ایران، حوزه صنایع دستی و هنرهای سنتی ایرانی است که ابزاری مهم و قابل تأمل در زمینه صادرات، اشتغال‌زایی، جذب گردشگر و در نتیجه، افزایش سطح تولید ملی به‌شمار می‌رود.

صنایع دستی و هنرهای بومی بازتاب نگرش معنوی و تظاهرات روحی، قومی و بومی اقوام مختلف ایرانی به‌صورت خاص و در گستره وسیع‌تر، همه سرزمین ایران به‌صورت عام در یک کالای مادی است که امروزه جزئی از یک کالای فرهنگی محسوب می‌شود و می‌تواند معرف فرهنگ سرزمین ما نیز محسوب گردد (تقی‌زاده بروجنی، ۱۳۹۸: ۲).

با توجه به استعدادهای فرهنگی بالقوه‌ای که انسان در صنایع دستی به ارث گذاشته است، رونق بخشیدن به تولید و فروش صنایع دستی اقوام در مقصدهای گردشگری دو هدف عمده را محقق می‌کند: نخست، معرفی فرهنگ سرزمین مقصد به جامعه مهمان و دوم، درآمدزایی و توسعه اقتصادی جامعه محلی. تجربه کشورهای مختلف همچون: چین، تانزانیا و کشورهای آمریکای جنوبی نشان می‌دهد که رونق تولید و فروش صنایع دستی و سنتی در مقصدهای گردشگری، یکی از بهترین راه‌های ارزآوری و جذب دلارهای گردشگران خارجی است. از این رو، امروزه تولید صنایع دستی یکی از فعالیت‌های ویژه و اصلی در حوزه گردشگری محسوب می‌شود و نقش مهمی در کارآفرینی کوچک‌مقیاس و خصوصی دارد (رمضان‌زاده لسبویی، ۱۳۹۵: ۸۸).

یکی از شاخص‌ترین صنایع دستی ایرانی فرش دست‌باف است. قالی‌بافی به‌صورت یک فعالیت جنبی با ارزش خودمصرفی و با نقوش بومی و محلی از سال‌ها پیش در میان روستاییان و حتی شهری‌ها وجود داشته است. این صنعت جلوه‌ای از فرهنگ، هنر و تمدن کهن این سرزمین است که با یک سرمایه‌گذاری اندک و مواد اولیه در دسترس و همچنین حفظ سنت‌های محلی نه‌تنها می‌توان از آمار بسیار زیادی از بیکاران کاست، بلکه باعث جذب گردشگران بسیاری به روستاها و معرفی این هنر به همگان شد (برفی و مرید، ۱۳۹۱: ۲).

قالی‌بافی در مناطق روستایی افزون بر کیفیت اقتصادی خود، در جوامع روستایی به‌عنوان یک هنر مایه تفاخر و مباحثات زنان روستایی بوده و بافتن فرش سهم بسزایی در منزلت زن و خانواده او دارد و بخشی از منبع درآمد برای شوهر به‌شمار می‌رود. با توجه به نقش‌های اجتماعی و اقتصادی که زنان قالی‌باف روستایی ایفا می‌کنند، اما متأسفانه سهم آن‌ها مشخص نشده است و آن‌ها از برنامه‌های توسعه روستایی محروم مانده‌اند. این مسئله باعث شده تا طراحان و برنامه‌ریزان از پتانسیل خاص زنان روستایی غفلت کنند، بنابراین، ارتقاء موقعیت زنان روستایی که از دیرباز و به‌گونه سنتی در فعالیت‌های اقتصادی خانواده مشارکت داشته‌اند از شرایط لازم برای دستیابی به توسعه پایدار به‌شمار می‌رود (لطیفی، ۱۳۹۲: ۳۴).

از مزایای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی ناشی از وجود کارآفرینی پایدار در صنعت گردشگری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- مزایای اقتصادی اعم از ایجاد و افزایش اشتغال، افزایش در تعداد بنگاه‌های اقتصادی در زمینه گردشگری؛
- مزایای فرهنگی و اجتماعی اعم از: بهبود کیفیت زندگی، تقویت فرهنگ و هویت ملی و محلی، حفاظت و نگهداری از میراث فرهنگی و تاریخی؛
- مزایای محیطی اعم از: ارتقا و توسعه پایدار گردشگری، حفاظت و نگهداری از میراث طبیعی و حفظ محیط زیست، مدیریت پایدار زمین (سرزمین) (گل محمدی، ۱۳۸۹: ۹۰).

یکی از وجوه کارآفرینی پایدار مقوله استفاده از صنایع دستی در روستاهاست. فرش دست‌باف به‌عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع دستی ایران دارای قابلیت‌ها و کارکردهای وسیع فرهنگی اجتماعی است. چند اصل اساسی که از خصوصیات اصلی فرش دست‌باف است عبارت‌اند از:

- فرش‌بافی بزرگ‌ترین سطح اشتغال را تشکیل داده و از این نظر، صنعتی مردمی است که با مشارکت مردم بنا گردیده است؛
- پراکندگی وسیع فرش‌بافی در نقاط مختلف کشور اعم از شهری، روستایی و عشایری، این صنعت را به‌صورت بومی و محلی درآورده است؛
- فرش‌بافی عامل برطرف‌کننده یا تخفیف‌دهنده مسائلی همچون مهاجرت، بیکاری، فقدان درآمد و رفع محرومیت از برخی مناطق است (نیازی، ۱۳۸۶: ۱۰۹).

از بُعد فرهنگی، فرش ایرانی نماد فرهنگ و هنر مردمانش است. بافندگانی که از لحظه‌لحظه زندگی خویش، هنر، آداب و رسوم، طبیعت و گذشت آیام خویش را بر تارها می‌بافند و آن را به نسل بعدی خویش منتقل می‌کنند. زیبایی، رمزآفرینی و نمادپردازی به‌عنوان برخی از ویژگی‌های خاص هنری فرش دست‌باف ایرانی به‌شمار می‌آیند که در ارتقای جایگاه اقتصادی آن نیز تأثیرگذار بوده‌اند (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۶).

برجسته‌ترین ابعاد فرش از نظر اجتماعی عبارت‌اند از: اشتغال جمعیت زیادی از افراد شهری، روستایی و عشایری به شکل تمام‌وقت و نیمه‌وقت یا در قالب فصلی. شاغلان فعالیت‌های قبل بافت مثل طراح و رنگرز و شاغلان فعالیت‌های بعد بافت متخصصان بافت و مرمت و تکمیل. مورد بعدی تثبیت جمعیت روستایی بدین ترتیب که با جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه و ایفای نقش مکمل شغلی در کنار شغل‌های زراعت، دامداری و در نتیجه، افزایش درآمد روستاییان و پرشدن اوقات فراغت جوانان. این موارد از ابعاد برجسته اجتماعی هنر - صنعت فرش در روستاها هستند (صحت و مطلق، ۱۳۹۱: ۴).

از نظر اقتصادی توجه به صنعت فرش واجد اهمیت است، زیرا اولاً ارزش افزوده این صنعت حدود ۶۵٪ است در ثانی فرآورده‌های این صنعت بزرگ‌ترین رقم صادرات غیرنفتی را تشکیل می‌دهد و می‌تواند با افزایش تقاضا به حجم تولید داخلی در کشور بینجامد (همان: ۵).

صنعت فرش‌بافی شامل مراحل مختلفی مثل: تهیه مواد اولیه، تهیه دار و ابزار قالی‌بافی، رنگرزی، طرح و نقشه‌بندی، نقشه‌کشی و آخرین مرحله آن، بافندگی و تکمیل است (حشمتی رضوی، ۱۳۸۱: ۱۶۴). هرکدام از این مراحل می‌تواند به‌تنهایی گزینه‌ای جذاب برای معرفی این هنر به گردشگران باشد. با راه‌اندازی کارگاه‌های معرفی مراحل تولید فرش در کنار آموزش این هنر به گردشگران، این کارگاه‌ها می‌توانند معرف فرهنگ، آداب و رسوم و سنن خاص تولید در روستای مربوطه باشند.

همچنین با برپایی نمایشگاه‌های دائمی از کارگاه‌های تولید فرش روستایی از ابتدای پشم‌چینی و ریسندگی نخ تا تکمیل و بافت فرش، این هنر بزرگ به حضور همه گردشگران و علاقه‌مندان آن معرفی می‌گردد. (تصاویر ۱-۵)

تصویر ۱: پشم‌چینی (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۲: پشم‌ریسی (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۳: نقشه‌کشی (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۴: رنگرزی (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۵: بافندگی (مأخذ: نگارنده)

۴- زن و گردشگری

اشتغال‌زایی و کسب درآمد، جاذبه گردشگری، حفظ و بقای آداب و رسوم قومی، جلوگیری از مهاجرت به شهرها، توسعه صادرات غیرنفتی، تقویت روحیه خلاقیت و نوآوری و افزایش مشارکت زنان می‌تواند از پیامدهای رونق صنعت فرش در روستاها باشد. از آنجایی که زنان نقش اصلی در ایجاد و راه‌اندازی این هنر صنعت را داشته و دارند، لذا با مشارکت زنان می‌توان علاوه بر افزایش حضور زن در جامعه و کمک به حفظ بنیان خانواده در زمینه گردشگری و جذب توریسم و در نتیجه این‌ها توسعه روستایی گام‌های مؤثری برداشت.

صاحب‌نظران توسعه روستایی بر این باورند که شناخت توانمندی‌ها و مهارت‌های زنان، به‌خصوص زنان روستایی و هدایت استعدادها و آنان می‌تواند در بهره‌برداری از ظرفیت‌های این قشر عظیم اجتماعی مؤثر واقع شود، به‌عبارتی شناخت الزامات گوناگون زنان روستایی، تدابیر و امکان مناسبی را برای برنامه‌ریزی در جهت به‌کارگیری مهارت‌های کارآفرینی شاغلان پنهان جامعه روستایی فراهم خواهد ساخت (روشن‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۳).

زنان روستایی به‌عنوان بخش عمده‌ای از جمعیت زنان، یکی از عوامل پیشبرد اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی به‌شمار می‌آیند. با توجه به نقش انکارناپذیر زنان در توسعه روستایی، تقویت کارآفرینی زنان روستایی، راهکاری مؤثر در راستای تحقق پایدار روستایی و حفاظت از محیط‌زیست به‌شمار می‌رود (پاسوری، ۱۳۹۳: ۲). در این راستا، فرش دست‌باف به‌عنوان یک جاذبه گردشگری می‌تواند در کنار جذب توریسم به روستا و سبب اشتغال‌زایی و جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه به شهرها گردد. از آنجایی که هدف از توسعه گردشگری در نواحی روستایی، بررسی رابطه صنایع دستی، ایجاد اشتغال و جذب گردشگر و توریسم در ایران بوده (برفی و مرید، ۱۳۹۱: ۹)، توسعه صنایع دستی همچون فرش روستایی از طریق گردشگری پیش‌زمینه توسعه این صنعت و به طبع آن مشارکت و حضور ارزشمند زنان به‌عنوان رکن اصلی این صنعت در تقویت گردشگری ایرانی در حوزه روستایی خواهد شد.

در ادامه، راهکارهایی به‌منظور توسعه هنر - صنعت فرش با نقش مشارکتی زنان روستا در راستای توسعه صنعت گردشگری در روستاها در زمینه‌های آموزش، تولید، بازاریابی و فروش محصولات و ایجاد انگیزه کاری در افراد ارائه می‌شود:

- ۱- آگاهی دادن به زنان در راستای اهمیت نقش آنان در اقتصاد خانواده؛
- ۲- آموزش به‌صورت مهارتی در مدارس روستا، به‌خصوص مدارس دخترانه در زمینه گردشگری و صنایع دستی؛
- ۳- آموزش در راستای تقویت کیفیت، بسته‌بندی، اصالت و نوآوری در محصولات به‌طور مثال توجه به کیفیت بسته‌بندی با الهام از نقوش بناهای تاریخی روستا برای جذب گردشگران داخلی و خارجی؛

۴- آموزش دادن به زنان هنرمند روستایی در زمینه شناخت بازار و نحوه بازاریابی برای محصولات تولیدی؛

۵- طراحی دوره‌های آموزشی برای زنان روستایی علاقه‌مند به حوزه گردشگری در راستای جذب گردشگر داخلی و

خارجی، نحوه برخورد با گردشگران، آشنایی با اصول گردشگری و ...؛

۶- مشارکت دادن زنان فعال این حوزه در همایش‌ها و جشنواره‌های ملی صنایع دستی؛

۷- طراحی تورهای گردشگری به وسیله زنان به منظور بازدید از فرآیند تولید فرش از ابتدا شامل: پشم‌چینی، ریسندگی

دستی، طراحی و نقشه‌کشی، رنگرزی نخ و در آخر بافت قالی؛

۸- ایجاد بازارچه و نمایشگاه دائمی از محصولات هنری هنرمندان روستا، به منظور عرضه مستقیم محصولات تولیدی؛

۹- تبلیغات گسترده در رسانه‌ها و روزنامه‌ها؛

۱۰- ایجاد اقدامات انگیزشی برای ترغیب هنرمندان مثل تقدیر و تشکر از هنرمندان و فعالان؛

۱۱- ارائه تسهیلات بانکی و خدمات بیمه‌ای به منظور ایجاد انگیزه کاری.

۵- نتیجه‌گیری

لازمه توسعه پایدار روستایی، مشارکت همه اقشار و گروه‌های جامعه (به ویژه زنان) در فرآیند اجتماعی و اقتصادی روستا است. از بخش‌های مهم اقتصادی و فرهنگی ایران، حوزه صنایع دستی و هنرهای سنتی ایرانی است که ابزاری مهم و قابل تأمل در زمینه صادرات، اشتغال‌زایی، جذب گردشگر و در نتیجه افزایش سطح تولید ملی به شمار می‌رود. ضرورت توجه به اشتغال در زمینه صنایع دستی و توسعه این بخش در میان زنان روستایی که نیمی از جمعیت روستایی کشور را تشکیل می‌دهند، علاوه بر توسعه این صنعت در کشور، موجب افزایش اشتغال زنان روستایی می‌شود. فرش دست‌باف به عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع دستی ایران دارای قابلیت‌ها و کارکردهای وسیع فرهنگی اجتماعی است که می‌تواند به عنوان یک کارآفرینی پایدار در توسعه صنعت گردشگری روستایی مؤثر باشد. در این پژوهش، به منظور توسعه هنر صنعت فرش با نقش مشارکتی زنان روستا در راستای توسعه صنعت گردشگری در روستاها راهکارهایی در زمینه‌های آموزش، تولید، بازاریابی و فروش محصولات ارائه گردید تا بتوانیم گردشگری روستایی بر پایه صنایع دستی به خصوص فرش به عنوان شاخص‌ترین صنعت روستایی ایرانی را توسعه بدهیم.

۶- مراجع

- آخوندزاده آرمان، نیرومند توماج عبدالله، (۱۳۹۲)، «نقش صنایع دستی در صنعت گردشگری»، اولین همایش ملی گردشگری، سرمایه‌های ملی، چشم انداز آینده، بهمن ۱۳۹۲، اصفهان
- برفی مهناز، مرید اسماعیل، (۱۳۹۱)، «بررسی نقش صنایع دستی روستاها در کارآفرینی و اشتغال‌زایی جهت جذب توریسم»، همایش ملی توسعه روستایی، رشت، دوره اول.
- تقی زاده بروجنی ربابه، (۱۳۹۸)، «کاربرد الیاف طبیعی در دست‌بافته‌ها و نقش آن در توسعه پایدار، چهارمین کنگره بین‌المللی توسعه کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری ایران، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- حشمتی رضوی فضل الله، (۱۳۸۱)، مدیریت هنر و صنعت فرش، تهران: انتشارات سمت.

- دیوسالار، اسدالله، (۱۳۹۵)، «نقش صنایع دستی در اقتصاد گردشگری روستایی مورد: روستاهای کوهپایه‌ای شهرستان بهشهر»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال پنجم، شماره ۲.
- رضوانی محمدرضا، بیات ناصر، رستگار ابراهیم، قنبری نسب علی، (۱۳۹۲)، «شناخت و تحلیل عوامل مؤثر بر رکود صنعت قالیبافی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ملایر)»، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال سوم، شماره یازدهم، صص ۵۱-۳۵
- رمضان زاده لسبویی مهدی، زال محمدحسن، (۱۳۹۴)، «تحلیل و ویژگی‌های صنایع دستی در راستای توسعه گردشگری میراث فرهنگی (مطالعه موردی: استان مازندران)»، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، سال پنجم، شماره چهارم، (پیاپی ۱۹)، صص ۱۰۲-۸۷۱
- روشن نیا داوود، خادمی رقیه، کردی لیلا، صلحی فام اصل ژیلا، (۱۳۹۴)، «بررسی نقش زنان روستایی در توسعه و موانع و محدودیت‌های آنان»، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، شماره ۱۹۰.
- صحت سعید، فرجلو مطلق مهسا، (۱۳۹۱)، «بررسی و آسیب‌شناسی صادرات فرش ایران»، دانشگاه علامه طباطبائی: دانشکده حسابداری و مدیریت.
- فرجی راد عبدالرضا، آقاجانی سمیه، (۱۳۸۸)، «تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه‌بندی آن»، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیایی سرزمین، سال ششم، شماره ۲۳.
- گل محمدی فرهود، (۱۳۸۹)، «توسعه صنایع دستی و فناوری متوسط با هدف گسترش توریسم و اشتغال پایدار روستایی»، نشریه مسکن و محیط روستا، دوره ۲۹، شماره ۱۳۱، صص ۹۴-۷۳.
- لطیفی سمیه، سعدی حشمت اله، شعبانعلی فمی حسین، (۱۳۹۲)، «تحلیل عاملی مشکلات زنان قالیباف روستایی»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه، سال چهارم، شماره یک.
- نرگسی شهین، بابکی روح اله، عفتی مهناز، (۱۳۹۷)، «بررسی رابطه بین گردشگری، رشد اقتصادی و توسعه مالی در ایران»، فصلنامه اقتصاد مالی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۶۷-۴۱.
- نیازی محسن، چیت ساریان امیرحسین، (۱۳۸۶)، «نقش فرهنگ اشتغال و کار بیرون از خانه در وضعیت قالی‌بافی»، فصلنامه علمی پژوهشی گلجام، شماره شش و هفت، صص ۱۲۴-۱۰۷
- <http://www.persiangulfstudies.com> وب سایت مرکز مطالعات خلیج فارس
- یاسوری مجید، امامی سیده فاطمه، مرادی منوچهر، (۱۳۹۳)، «زنان و کارآفرینی روستایی (نمونه موردی زنان روستایی قاسم‌آباد سفلی شهرستان رودسر)»، همایش ملی زن و توسعه پایدار روستایی، دوره ۱.